

УДК 284.1:364.07

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.3>

Харченко Владислав Андрійович,
аспірант факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка
orcid.org/0000-0002-0481-8278
v.kharchenko.asp@kubg.edu.ua

СУЧАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮТЕРАНСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ У СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Стаття досліджує соціально-гуманітарну діяльність двох сучасних лютеранських конфесій в Україні. Аналізується специфіка соціальної діяльності Української Лютеранської Церкви та Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви у світлі їхньої віроповчальної доктрини. Звернено увагу, що соціальна діяльність Української Лютеранської Церкви історично детермінована особливою інкультурацією в українську дійсність тим, що вона використовує в культовій діяльності літургією Івана Златоуста в певній адаптації до лютеранського віровчення. Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква протягом останніх років дуже активна в різних формах гуманітарно-соціальної сфери та в екуменічному русі.

Використані матеріали пояснюють феномен Українського Лютеранства, описують основні періоди становлення Лютеранства в Україні на прикладі двох найбільших Лютеранських конфесій, а саме Української Лютеранської Церкви та Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви. Жодна з цих двох церковних організацій Лютеранства спрямовується на свою ідентичність, в тому числі богословсько-обрядову ідентичність. Виходячи з віровчення та конфесійної інтерпретації Християнського вчення, богословських поглядів Мартіна Лютера вибудовує комунікації з суспільством, державою та формує соціальну стратегію.

В статті описані основні принципи побудови соціальної роботи та зв'язки основних конфесій Українського Лютеранства з іншими Християнськими конфесіями в руслі соціально-гуманітарної-сфери. Також, окремо висвітлено ставлення та рівень залученості Української Лютеранської Церкви та Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви у екуменічному русі.

Аналізується соціально-гуманітарна активність, формування основних соціальних стратегій та їх відсутність. Враховуючи те, що Лютеранство в Україні не є численним, проте це один з традиційних напрямків Християнства в Україні, тому актуальним є дослідження соціальної активності та гуманітарної діяльності церков даного напрямку.

Ключові слова: сучасне лютеранство, УЛЦ, НЄЛЦУ, соціально-гуманітарна діяльність.

Kharchenko Vladyslav,
Postgraduate Student at the Faculty of Social and Humanities
Borys Grinchenko Kyiv University
orcid.org/0000-0002-0481-8278
v.kharchenko.asp@kubg.edu.ua

CURRENT ACTIVITIES OF LUTHERAN CHURCHES IN UKRAINE IN THE SOCIAL AND HUMANITARIAN SPHERE

The article examines the social and humanitarian activities of two modern Lutheran denominations in Ukraine. The specifics of the social activities of the Ukrainian Lutheran Church and the German Evangelical Lutheran Church are analyzed in the light of their religious doctrine. Attention is drawn to the fact that the social activity of the Ukrainian Lutheran Church is historically determined by a special inculturation into the Ukrainian reality by the fact that it uses the liturgy of Ivan Chrysostom in a certain adaptation to the Lutheran creed. In recent years, the German Evangelical Lutheran Church has been very active in various forms of the humanitarian and social sphere and in the ecumenical movement.

The materials used explain the phenomenon of Ukrainian Lutheranism, describe the main periods of the formation of Lutheranism in Ukraine on the example of the two largest Lutheran denominations, namely the Ukrainian Lutheran Church and the German Evangelical Lutheran Church. Neither of these two ecclesiastical organizations

of Lutheranism is directed towards its own identity, including the theological-ritual identity. Based on the creed and confessional interpretation of Christian teachings, the theological views of Martin Luther builds communications with society, the state and forms a social strategy.

The article describes the basic principles of building social work and the connections of the main denominations of Ukrainian Lutheranism with other Christian denominations in the social-humanitarian sphere. Also, the attitude and level of involvement of the Ukrainian Lutheran Church and the German Evangelical Lutheran Church in the ecumenical movement is highlighted separately.

Social and humanitarian activity, the formation of basic social strategies and their absence are analyzed. Considering the fact that Lutheranism in Ukraine is not numerous, however, it is one of the traditional directions of Christianity in Ukraine, therefore the study of social activity and humanitarian activities of the churches of this direction is relevant.

Key words: modern Lutheranism, ULC, NELCU, social and humanitarian activities.

Вступ. Лютеранство – потужний осередок християнської думки, розвинутої теології, широкої перекладацької спадщини, який виник в Європі в межах реформаційного руху та поширився за межі «Старого світу». Спочатку лютеранство розглядалося в якості основного рушія Реформації як релігійного, але водночас політико-економічного руху, який був спрямований на оновлення західного християнства шляхом позбавлення католицизму від нашарувань, які, на думку доктора Мартіна Лютера, а також інших діячів Реформації, не відповідали першоосновам християнського віровчення ранньої Церкви. Реформацію варто перш за все розглядати як богословський пласт, який можна назвати «проектном відновлення» християнства та який має на меті наближення християнської спільноти до ідеалу ранньої Церкви. Лютеранство - це гілка протестантського християнства, що динамічно розвивається відповідно до вимог часу, зокрема у світлі актуальних викликів в соціально-гуманітарній сфері. В цьому дискурсі варто зазначити, що лютеранство як першодвигун Реформації та корінь загального дерева протестантизму представляє собою багатогранність богословських ідей, які зокрема стосуються питання спасіння та еклезіології, тобто природи та сутності Церкви як духовно-соціальної інституції.

Процес Реформації почався з перегляду богословської догми покаяння та відпущення гріхів (Історична Правда, 2017). Враховуючи духовну владу Папи Римського, згодом цей процес закономірно трансформувався у боротьбу за спростування главенства єпископа Риму в християнстві (Лютеранство, б.д.). Реформація дала поштовх до формування національних церков в окремих західних країнах, що не могло не призвести до послаблення впливу Римського Престолу. Правляча еліта регіонів та держав,

де була прийнята Реформація, прагнула сама займатися питаннями упорядкування та впливу ролі Церкви у суспільстві (Лютеранство, б.д.), що, безумовно, мало виразні політичні й економічні причини, історичний огляд яких може зайняти цілий корпус наукової літератури.

Спочатку Мартін Лютер не прагнув розривати відносини з Католицькою Церквою, а хотів оновити цю інституцію шляхом повернення до євангельської першооснови, яка оформлена в якості фундаментального принципу Реформації «Sola Scriptura». Це положення слугує вихідним пунктом лютеранського та загального протестантського богослів'я, проголошуючи беззаперечний авторитет Біблії. Означений принцип став «наріжним каменем» у формуванні інших положень Реформації, що виходять із положення «Sola Scriptura» та доповнюють його (SOLA SCRIPTURA як ключовий принцип Реформації, 2017). Саме положення «Sola Scriptura» стало поштовхом до стрімкішого поширення Біблії широким верствам населення через переклад національними мовами європейських народів. Принцип «Sola Scriptura» не означає використання лише Біблії, а й вказує на орієнтацію на Біблію в якості авторитета віровчення. Питання стосовно патристики лютерани вирішили таким чином: «Допустимо користуватися тими творами ранньої церкви, які не суперечать Біблії» (SOLA SCRIPTURA як ключовий принцип Реформації, б.д.). В подальшому реформатори почали використовувати твори Мартіна Лютера як основні орієнтири в лютеранському віровченні. Основні твори Мартіна Лютера – це Малий Катехізіс, Аугсбурське віросповідання та Книга Згоди. Цей корпус є загальним для всіх лютеран, незважаючи на ліберальну чи консервативну спрямованість тієї чи іншої конфесії. Різний підхід полягає в співвідношенні та інтерпретації положень цих творів

у формуванні певних богословських поглядів.

Сучасне лютеранство представляє собою низку національних та міжнародних об'єднань церков, які створені за богословською, обрядовою характеристиками, а також за ознакою ставлення та залученості до екуменічної діяльності, участі у різних міжконфесійних проєктах соціально-гуманітарної спрямованості. Вивчення цього аспекту діяльності християнських, зокрема лютеранських спільнот, є особливо актуальним в сучасній Україні, в якій потреби допомоги людям, що опинилися в складних обставинах життя через воєнні дії росії, є колосальними. Тому більшість релігійних спільнот активно долучаються до однієї з основних своїх місій – допомагати найбільш потребуючим і вразливим. Лютеранські церкви також свідомо й активно допомагають громадянам Української Держави.

Метою нашої статті є дослідження соціально-гуманітарної діяльності сучасних лютеранських церков в Україні.

У представленому дослідженні звертатимемося до джерельної бази з офіційних Інтернет-ресурсів лютеранських спільнот, а також цитуватимемо з відповідним аналізом публікації українських науковців, що займалися вивченням лютеранства. Щоправда, є виразна необхідність більш комплексного дослідження сучасності й історії лютеранства в Україні, чим ми і плануємо займатися у своїх подальших дослідженнях.

Як пише Іван Остапчук у дослідженні виникнення лютеранських спільнот у Галичині перших десятиліть ХХ ст., «жертвоне пастирське служіння й плідна соціальна діяльність Теодора Цьоклера принесла свої плоди у відродженій Українській лютеранській церкві, яка на сьогодні активно працює у різних місцевостях нашої держави, послідовно дотримуючись у своєму христоцентричному служінні чіткої української патріотичної обрядовості, соціальних проєктах, публічних зверненнях <...> автентичний німецько-протестантський культурно-релігійний світ, який сформувався протягом ХІХ – 1930-х рр., повністю зник через відповідну національну політику Радянського Союзу. Ті євангелістські спільноти, яким вдавалося функціонувати протягом УРСР та які відродилися в часи незалежності, зокрема в структурі Української лютеранської

церкви, фактично значною мірою започаткувалися етнічними німцями, котрі протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. мешкали в Галичині, зокрема у Коломиї та Станиславові».

Отже, присутність та різноманітна діяльність лютеран на українських землях впродовж двох попередніх століть була доволі помітною, що, звісно, було припинено під час радянського періоду нашої історії. У сучасному Івано-Франківську збереглася низка будівель, що до 1940-х років слугувала для потреб активної діяльності галицьких лютеран, які виявляли дуже чітку патріотичну позицію турботи про місцеве населення не тільки в аспекті турботи про душу, що є головним у Церкві, але й у сфері шкільництва та допомоги тим, кому важко було адаптуватися в соціальній сфері.

В Україні на сьогодні лютеранство представлено двома основними конфесіями (церковними структурами): Українська Лютеранська Церква та Німецько-Євангелічна Лютеранська Церква в Україні. Варто зазначити, що кожна з цих конфесійних, адміністративних структур лютеранства має власну історію та специфіку діяльності, яка виходить з аспектів богословсько-конфесійної ідентичності. Обрядові та богословські аспекти відрізняються.

За оцінкою відомого українського богослова, священнослужителя Української Лютеранської Церкви, публіциста, блогера, єпископа Галицької єпархії Української Лютеранської Церкви, пастора тернопільської громади Української Лютеранської Церкви Тараса Коковського, більшість лютеранських церков світу мають ліберальні тенденції та лише невелика кількість лютеран перебуває на консервативних позиціях (Релігійно-інформаційна служба України, 2016). Лютерани консервативного, або традиціоналістського, напрямку об'єднані у Сповідальне Лютеранство, що представляє богословський рух, який об'єднує низку лютеранських церков, що протиставляють себе ліберальним тенденціям (Релігійно-інформаційна служба України, 2016). Сповідальне Лютеранство, за самовизначенням, є богословським рухом сучасного небагаточисельного лютеранства, що прагне зберегти автентичні позиції лютеранського віровчення при різноманітності літургійної традиції. Літургійна й обрядова практика розглядаються лютеранами в якості адіафори. Поняття адіафора існувало і в дореформаційні

часи, походить ще з давньогрецької філософії, зокрема з вчень стоїків, кініків, кіренаїків, скептиків, але саме реформаторське богослів'я запропонувало частіше використання цього терміну для позначення доктрин, богословських положень, обрядів, які не впливають на спасіння душі, а є результатом розвитку християнства в тому чи іншому регіоні, склалися історично у відповідності до специфіки тієї чи іншої церкви. Українська Лютеранська Церква належить до Сповідального Лютеранства та входить в декілька міжнародних об'єднань лютеранських церков, які в питаннях богословської та еклезіологічної позиції стоять на підвалинах сповідального лютеранства, для якого характерною ознакою є певна настороженість до екуменічного руху.

Яскравим прикладом унікальності обрядової традиції Української Лютеранської Церкви є те, що вона на сьогоднішній день – єдина лютеранська церква, що практикує візантійський обряд у літургійному житті (Релігійно-інформаційна служба України, 2016). І це ми простежуємо ще з дорадянського періоду історії в Галичині, коли таким чином було виразним прагнення наблизитися до тих зовнішніх форм, які зрозумілі для українців. Літургія Івана Златоуста є дещо адаптованою до лютеранського віровчення. Проте віросповідання та еклезіологія залишаються в призмі бачення конфесійного лютеранства.

Українська Лютеранська Церква є малочисельною релігійною конфесією в Україні. Діяльність її зосереджена навколо просвітницької роботи з питань богословського характеру. Українська Лютеранська Церква з настороженістю ставиться до екуменічного руху, проте виявляє бажання брати участь у міжцерковному діалозі. Соціальних концепцій Української Лютеранської Церкви наразі не напрацьовано, але конфесія активна у філантропії та благодійництві [Боже Слово. Міжнародний благодійний фонд "Дар Життя"]. Більшість публікацій у власних конфесійних засобах масової інформації стосуються проповідницької діяльності (*Українська Лютеранська Церква | Сайт про Українську Лютеранську Церкву*, б.д.), тому доводиться виділяти окремі події, що мають соціально-гуманітарний складник. Зокрема, Українська Лютеранська Церква брала участь в організації медичних клінік на

колесах у рамках стоматологічної та педіатричної направленості (б. д.-а), за підтримки благодійного фонду «Дар Життя». Отож на сайті благодійного фонду «Дар Життя» вказано, що Українська Лютеранська Церква є їхнім партнером («Дар Життя» б.д.). Виходячи з невеликих фінансових та організаційних можливостей, УЛЦ, як і більшість християнських конфесій, намагається служити українцям із дієвою соціальною допомогою в світлі драматичних викликів війни.

Німецька Євангелізаційно-Лютеранська Церква в Україні є частиною Всесвітньої Федерації Лютеранських Церков. Місія та цінності оприлюднені на сайті цієї конфесії (Ласкаво просимо до офіційного сайту Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви України! – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.). На одному з ресурсів місію служіння сформульовано так: розбудувувати активні лютеранські громади, які здатні проповідувати Добру Звістку всім, хто для цього відкритий і показувати Боже милосердя справами християнської любові всім, хто цього потребує (Наша церква – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.). Німецько-Євангелічно-Лютеранська Церква не є ліберальною, а дотримується помірковано-консервативної позиції.

Ця Церква є незалежною конфесією лютеранства німецької традиції в Україні. Назва Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква в Україні вказує на приналежність до конкретної богословсько-літургійної традиції, але ця конфесія не пов'язана адміністративно з Німецькою Федеративною Республікою ні юридично, ні економічно, ні адміністративно.

Постульована місія Євангелічно-Лютеранської Церкви в Україні свідчить про прагнення до євангелізації населення шляхом ретрансляції лютеранства всім, хто для цього відкритий. Передусім мається на увазі активна проповідницька робота із зацікавленими в цьому особами. Також служіння Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви в Україні спрямоване на реалізацію християнського принципу милосердя через справи гуманітарної діяльності в світлі євангельського послання бачити Ісуса Христа в найменших та найбільш незахищених і вразливих.

Принцип реалізації християнської любові, перш за все, ґрунтується на справах милосердя

з метою виконання доручення Христа. Це реалізується в гуманітарно-просвітницькій та благодійницькій діяльності. Яскравим прикладом є громадська організація «Дім Милосердя» при дияконічній громаді Святого Мартіна у місті Києві, яка почала функціонувати в якості неформальної релігійної групи в 2017-му році. Вже через два роки ця спільнота отримала державну реєстрацію.

У дияконічній сфері в Україні активно працюють католицькі організації та протестантські церкви. Найчастіше тут присутні дві моделі роботи. Перша – інституціоналізована, де дияконією займаються спеціально створені для цих цілей організації з мінімальним залученням громади. Друга – євангелізаційно-дияконічна, де до дияконії активно залучаються парафіяни громади, але тут першочерговим завданням постає євангелізація, а дияконія – на другому плані. Особлива увага в церковному дияконічному служінні в Україні приділяється вимушеним переселенцям (через війну), дітям сиротам та родинам в складних життєвих обставинах, громадянам, що страждають від алкогольної та наркотичної залежності. Варто відзначити, що в протестантському середовищі дуже активно використовується волонтерське служіння в дияконічних проєктах. Як відомо, саме таким було покликання дияконів в апостольські та ранньохристиянські часи. Отже, диякони в сучасних лютеранських спільнотах України реалізують місію, котра окреслена в Новому Завіті та активно функціонувала серед перших сповідників віри в Ісуса Христа.

На сайті Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви вказано, що Дім Милосердя є організацією, яка прагне надати допомогу бездомним з отримання притулку (Святого Мартіна, Київ – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.-а). Звісно, ці потреби тільки збільшилися після 24 лютого 2022 р.

«Дім Милосердя» створили Олексій та Олена Кучапіні. Звернувшись до організації «Хліб життя», подружжя волонтерів отримало вказівку на приєднання та подальшу співпрацю з дияконічною громадою Святого Мартіна, пастором якої є диякон Ігор Шемигон. Названий настоятель громади ділиться позитивним досвідом спілкування та євангелізації тих, хто, опинившись у скрутному становищі, вирішив скористатися допомогою, яку надавала громада Святого

Мартіна та «Дім Милосердя». Отож тут бачимо таку модель служіння: спочатку нагодувати людину, дати можливість відчути свою гідність, а далі запропонувати познайомитися ближче з вченням про спасіння душі. Вважаємо, що такий порядок соціального служіння є дієвим та спрямованим на людину як самодостатню і важливу особистість, котра здатна відкритися на зацікавленість богословськими темами після задоволення підставових фізичних потреб.

Саме знайомство громади Святого Мартіна з академією Interdiac допомогло втілити проєкт розбудови дияконічної громади, визначити основну мету та діяльність релігійної спільноти. Таким чином відбувається взаємна інтеграція віруючих громади у створенні спільного проєкту, що є ознакою успішного функціонування дияконічної громади в одному з вище вказаних форматів лютеранського служіння (Святого Мартіна, Київ – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.-а).

2 липня 2022-го року співпраця з «Домом Милосердя» була завершена, але, за словами пастора Ігоря Шемигона, це не означає розриву відносин, є сподівання на подальші проєкти (Завершення партнерства з Домом Милосердя – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.).

Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква в Україні також задіяна до низки інших соціальних проєктів гуманітарної спрямованості (Дияконічне партнерство – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б. д.). Під час повномасштабної фази агресії російської федерації проти України та українського народу НЄЛЦУ долучилася до допомоги постраждалим від терору й варварства ворога, зокрема надаючи гуманітарну допомогу.

Київська община Святої Катерини Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви в Україні співпрацює з благодійним фондом «Вільні серцем», через який здійснює допомогу потребуючим територіальним громадам, наприклад, у Чернігівській області. За словами Лідії Цельсдорф, з початку війни вони допомогли приблизно чотирьом тисячам людей по всій Україні (Лютерани Києва допомагають нужденним – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.).

Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква в Україні визначає патріотизм та дотримання

законодавства України в якості одних зі своїх базових цінностей (Наша церква — Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б. д.-б). За весь період збройної агресії російської федерації проти України керівництво та віряни цієї конфесії проявили проукраїнську, патріотичну позицію та висловили рішуче засудження російської агресії: «Час молитов за мир минув. Настав час молитов за справедливий мир. Сьогодні вранці путінський режим розпочав повномасштабне вторгнення в Україну. Військові об'єкти зазнавали бомбардування авіацією та крилатими ракетами, а війська атакували територію України зі сходу, півночі та півдня. Цей акт агресії призвів до того, що мирне рішення стало неможливим» (*Настав час молитов за справедливий мир – Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України*, б.д.). Виразний патріотизм поєднаний із практичним вектором соціально-гуманітарної діяльності.

Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква однією зі своїх цінностей визначає долученість до екуменічного діалогу. Українські лютерани німецької традиції беруть участь у різних екуменічних заходах та ініціативних групах як в Україні, так і на міжнародному рівні, наприклад: участь у Тижні за єдність християн, який відбувся в січні 2021-го року (Тижень молитов за єдність між християнами — Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України, б.д.). Екуменічний напрям діяльності має відношення і до відкритості цієї церкви у гуманітарно-соціальній діяльності, адже єдність християнських спільнот у допомозі потребуючим є вельми важливою. Звісно, що гуманітарна допомога повинна виходити поза межі суто конфесійної ідентичності тих людей, до яких слід прийти з дієвою допомогою.

Кожна з лютеранських громад в Україні долучена до Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій. Українську Лютеранську Церкву представляє єпископ Вячеслав Горпинчук, Німецьку Євангелічну Церкву в Україні – єпископ Павло Шварц. Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій слугує певною платформою для міжконфесійного та міжрелігійного діалогу, що є ознакою формування України в якості поліконфесійної

держави. Незважаючи на приналежність цих двох церков до різних міжнародних інституцій лютеранського спрямування, конфліктів між цими двома конфесіями не помічено. Також варто зазначити, що на цей час відсутні й спільні проекти соціально-гуманітарної діяльності між цими лютеранськими конфесіями.

Висновки. Лютеранська Церква – яскравий, самобутній, складний богословський та конфесійний феномен сучасної релігійної палітри України, присутність якого на українських землях має свою історію. Громади як Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви, так і Української Лютеранської Церкви широко задіяні в процесі розбудови духовного життя Українців на засадах євангельського служіння як у питаннях сотеріології, так і дієвої місії в соціально-гуманітарній сфері. Незважаючи на різне ставлення до екуменічного руху, кожна з цих конфесій прагне відбудовувати добросусідські відносини з іншими церквами.

Стала соціальна концепція в Українській Лютеранській Церкві відсутня, але благодійний фонд «Дар Життя» афілійований з Українською Лютеранською Церквою. Перш за все, Українська Лютеранська Церква активно займається проповідницькою та апологетичною діяльністю.

Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква в Україні має соціальну концепцію, яка виражена у форматі дияконічного служіння, шляхом інтеграції громади в роботу з потребуючими. Яскравим прикладом такого формату служіння є громада Святого Мартіна у столиці України, яка співпрацює та інтегрована з громадою. Сам феномен дияконату в християнському священстві історично виник (ще в апостольські часи) передусім з метою благодійницької діяльності. Пізніше диякони були покликані як помічники єпископів у служінні допомоги нужденним. Отож назва такої форми служіння в сучасній лютеранській громаді в Україні є дуже влучною та відповідною до євангельського послання і покликання.

Німецька Євангелічно-Лютеранська церква та Українська Лютеранська Церква є малочисельними конфесіями, але вирізняються активною проповідницькою, гуманітарною та про-світницькою діяльністю.

Список використаних джерел:

1. <https://slovovchitelyu.org/rubrik/biblia/sola-scriptura/> Біблія. Sola Scriptura
2. <http://www.giftoflife.org.ua/bozhe-slovo/> Боже Слово. Міжнародний благодійний фонд "Дар Життя"
3. <http://www.giftoflife.org.ua/partners/> Міжнародний благодійний фонд "ДАР ЖИТТЯ"
4. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/11/150397/> 95 Тез Мартіна Лютера, які змінили церкву та світ
5. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59963 Лютеранство. Енциклопедія Сучасної України
6. <http://ukrlc.org> Офіційний сайт Українська Лютеранська Церква
7. https://risu.ua/lyuterani-shidnogo-obryadu-taki-ye-lishe-v-ukrajini_n79503 Лютеранство Східного обряду, таке є лише в Україні
8. Остащук Іван. Прикарпатська Атлантида: німецько-лютеранські спільноти Коломиї та Станіславова (XIX – 1-ша пол. XX ст.) // *Theological Reflections*. – 2016. – № 17. – С. 91–99.
9. <https://nelcu.org.ua> Офіційний сайт НЄЛЦУ
10. <https://nelcu.org.ua/dyuyakonichne-partnerstvo/> Дияконічне партнерство. Офіційний сайт НЄЛЦУ
11. <https://nelcu.org.ua/zavershennya-partnerstva-z-domom-myloserdya/> Завершення співпраці з "Домом Милосердя". Офіційний сайт НЄЛЦУ
12. <https://nelcu.org.ua/lyuterany-v-kyuevi-dopomagayut-nuzhdennym/> Лютерани в Києві допомагають нужденним. Офіційний сайт НЄЛЦУ
13. <https://nelcu.org.ua/church/sv-martin/> Церква Святого Мартіна. Офіційний сайт НЄЛЦУ
14. <https://nelcu.org.ua/nastav-chas-molytov-za-spravedlyvuj-muj/> Настав час молитов за справедливий мир 24.02.2022. Офіційний сайт НЄЛЦУ
15. <https://nelcu.org.ua/nasha-tserkva/> Наша церква. Офіційний сайт НЄЛЦУ
16. <https://nelcu.org.ua/tyzhen-molytov-za-yednist-mizh-hrystyuanamy/> Тиждень молитви за єдність Християн. Офіційний сайт НЄЛЦУ
17. https://risu.ua/pastir-taras-kokovskiy-nashi-diti-ne-povinni-pam'yatati-chasu-ko-li-voni-buli-poza-cerkvoju_n71737 Пастир Тарас Коковський: "Наші діти не повинні пам'ятати часу, коли вони були поза Церквою"
18. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40132/2008_48_6.pdf?sequence=1 Урізноманітнення виявів соціального служіння релігійних спільнот.

References:

1. *SOLA SCRIPTURA yak kliuchovyi pryntsyp Reformatsii*. (б. д.). «Nesty Slovo Bozhe — os nasha meta, shchob kozhnyi uchytel buv uchnem Khrysta!». <https://slovovchitelyu.org/rubrik/biblia/sola-scriptura/>
2. *Bozhe Slovo*. Mizhnarodnyi blahodiinyi fond "Dar Zhyttia". (n.d.). Retrieved March 13, 2023, from <http://www.giftoflife.org.ua/bozhe-slovo/>
3. Mizhnarodnyi blahodiinyi fond "DAR ZhYTTIa". (n.d.). Retrieved March 12, 2023, from <http://www.giftoflife.org.ua/partners/>
4. *95 tez Martina Liutera, yaki zminyly tserkvu i svit*. Istorychna pravda. (2017, September 11). Retrieved March 10, 2023, from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/11/150397/>
5. Liubashchenko, V. I. (1970). *Liuteranstvo*. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Retrieved March 16, 2023, from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59963
6. *Ukrainska Liuteranska Tserkva: Sait pro Ukrainsku Liuteransku tserkvu*. RSS2. (n.d.). Retrieved March 14, 2023, from <http://ukrlc.org/>
7. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. (2016, May 10). *Liuterany skhidnoho obriadu: taki ye lyshe v Ukraini – RISU*. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. Retrieved March 14, 2023, from https://risu.ua/lyuterani-shidnogo-obryadu-taki-ye-lishe-v-ukrajini_n79503
8. Ostashchuk, I. (2016). *Prykarpatska Atlantyda: nimetsko-liuteranski spilnoty Kolomyi ta Stanislavova (KhIKh–1-sha pol. KhKh st.)*. *Theological Reflections*, (17), 91–99.
9. *Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy*. (2021, December 12). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/>
10. *Dyiakonichne partnerstvo*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2022, November 3). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/dyuyakonichne-partnerstvo/>
11. *Zavershennia partnerstva z Domom Myloserdia*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2022, July 2). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/zavershennya-partnerstva-z-domom-myloserdya/>
12. *Liuterany Kyieva dopomahaiut nuzhdennym*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2022, October 21). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/lyuterany-v-kyuevi-dopomagayut-nuzhdennym/>

13. *Sviatoho Martina, kyiv*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2023). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/church/sv-martin/>
14. *Nastav chas molytov za spravedyvyi myr*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2022, February 24). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/nastav-chas-molytov-za-spravedyvyj-myr/>
15. *Nasha tserkva*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2020, November 3). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/nasha-tserkva/>
16. *Tyzhden molytov za yednist mizh khrystyianamy*. Nimetska Yevanhelichno-Liuteranska Tserkva Ukrainy. (2022). Retrieved March 14, 2023, from <https://nelcu.org.ua/tyzhden-molytov-za-yednist-mizh-hrystyyanamy/>
17. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. (2014, November 24). *Pastyr Taras Kokovskiy: "Nashi dity ne povynni pamiataty chasu, koly vony buly poza Tserkvoiu" - RISU*. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. Retrieved March 14, 2023, from https://risu.ua/pastir-taras-kokovskiy-nashi-diti-ne-povinni-pam-yatati-chasu-koli-voni-buli-poza-cerkvoyu_n71737
18. Havrilova, N. (2008). Uriznomanitnennia vyjaviv sotsialnoho sluzhinnia relihiinykh spilnot. *Ukrainske Relihiieznavstvo*, (48), 70–77. Retrieved March 13, 2023, from 18. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40132/2008_48_6.pdf?sequence=1